

DEBRECENI REFORMÁTUS HITTUDOMÁNYI EGYETEM

DOKTORI ISKOLA

TÉZISFÜZET

“... a kinél pedig az én igém van, beszélje az én igémet igazán.”

Török István, az igeteológus

című doktori értekezéshez

Készítette: Hotorán Gábor János

Témavezető:

Prof. Dr. Fazakas Sándor

tanszékvezető egyetemi tanár

Debrecen, 2019

I. A disszertáció szerkezete és a főbb kutatási célok ismertetése

1. A disszertáció a második fejezetben egy teológiatörténeti bevezetéssel kezdődik, amelyben röviden ismertetjük Török István teológiai munkásságának előzményeit. A Török személyének révén felmerülő nyitott teológiatörténeti kérdések között talán ez az egyik legizgalmasabb: hazánkban miért tudott viszonylag olyan gyors és széleskörű elfogadásban részesülni a barthi teológia? Hazánkban eddig nem igazán hozták direkt összefüggésbe a XIX. századi debreceni „újortodox” tanításokat és felismeréseket a kb. 50 évvel később megjelenő dialektika teológiai irányzat meghonosodásával. Ez a bevezetés így azért speciális, mert visszanyúl a hazánkban oly jelentős következményekkel bíró ún. liberális-ortodox vitáig. Ugyanis a Törökre elemi erővel ható barthi igeteológiai gondolkodás fő problémáit, kihívásait és ugyanakkor eredményeit is megítélésünk szerint ez a XIX. század második felében kibontakozó konfliktus ortodox részről már nagy vonalakban magában hordozta, rokon volt vele. E debreceni központú tábor törekvései tovább éltek a kálvinista és belmissziói irányzatokon keresztül, azzal pedig, hogy megőrizték az ortodox tanításokat, közvetett és közvetlen módon is hatékony szellemi-lelki előkészítői lehettek a nálunk a XX. század 20-as éveiben megfigyelhető barthi felismeréseken alapuló teológiai átformálódás itthoni megtörténének. Az ekkor működő, ma már teológiatörténeti szempontból emblematikusnak mondható személyiségek közül néhányat kiválasztva, egyfajta kitekintő, összehasonlító perspektívában demonstráljuk a barthi irányzat rájuk gyakorolt hatását. A második fejezet tehát ennek a kapcsolatnak, folyamatnak a részletesebb bemutatását, bizonyítását szolgálja.

2. A teológiatörténeti bevezetés után a harmadik fejezetben speciálisan Török István teológiai alkatának, azon belül elsősorban az igetani felfogásának alakulásával, főbb jellegzetességeivel, teológiatörténeti kontextusban való elhelyezésével foglalkozunk. E fejezetet úgy is felfoghatjuk, mint a második fejezetben való folyamatnak a konkrét példán való beható szemléltetését. Az ő értékviszlása, útkeresése bizonyos értelemben egy a korban általánosnak mondható teológiai bizonytalanság háttérének a feltérképezését is segíti. Az ebben a korban sok teológusunkat is jellemző gondolkodási hagyományok, iskolák hiányosságai Törökben is kiváltották az útkeresés kényszerét: mondhatjuk, hogy a Törökben lejátszódó, gyakran szenvedélyes hangú vívódások a Kijelentés természetére, vizsgálatának, megértésének helyes eszközeire, módjára nézve sok pályatársának a formálódását is tükrözik, így az ő története – mint majd látjuk – bizonyos értelemben egy egész teológiai tábor történetét is lefesti. Közben, mint igeteológus igen színes egyénisége és alakja volt a korabeli teológiai életünknek, ami abban állt, hogy ötvözte magában a reformátori értékek iránti elkötelezettségét (bizonyos értelemben az „ortodox gondolkodási hagyományt”) az új teológiai eredményekkel, meglátásokkal, és nyitott volt azok bizonyos fokú befogadására is. Török István működése meglátásunk szerint hazánkban ezért egy komoly teológiai átredeződés időszakára tehető, azok a belső vívódások, kérdésfeltevések és eligazodást kereső belső folyamatok, amelyek Török teológiai alkatának kialakulásában lezajlottak, az egész generációját is érintették. A teológia teocentrikus művelésének belső késztetettsége

számára (és számukra) mindenekelőtt összefüggött az ige természetének barthi újradefiniálására vonatkozó szükségével. Ekképpen az általa bejárt gondolkodási út bemutatása, majd a „megérkezés” a barthi rendszeresteológiai igetan által, jó néhány nagyformátumú teológustársának hasonló – ha talán nem is annyira szenvedélyes, mint Töröké, de nagyon is eleven – igazságkeresését segít megérteni. A harmadik fejezetet ennek a (korabeli magyar) egzisztenciális problémának és az akkori harmonizációjának láttatására szánjuk.

3. A dolgozat további részeiben (4-6. fejezet) e felismeréseket, avagy speciális értelemben vett igeteológiai látás alapján formálódott teológiai értékrendet, majd annak alkalmazását, sajátosan „törökistváni” megélését fejtjük ki (7-9. fejezet). Az e részekben bemutatott kutatási eredményeink kapcsán a következőket bocsátjuk előre. Köztudomású, hogy Törökről már többen írtak szakmai méltatást, vagy készítették el egy-egy teológiai véleményének, helyzetértékelésének a kevés kivételtől eltekintve viszonylag kisebb lélegzetvétellű, többnyire alkalmoszerűséget hordozó bemutatását. A konkrét teológiai megítélést kívánó helyzetekről, témákról, egyházi- és társadalmi jelenségekről szóló gondolatai, tanításai – főként (a kritikai jellegűek pedig szinte kizárólag) a rendszerváltozás után – fragmentumok formájában pedig aránylag gyakran és sokak által idézetté váltak. Emiatt kijelenthetjük, hogy az aktív professzori tevékenységének okán túl, Török István alapvető teológiai gondolatvilága, egyházunkban elfoglalt helye – a bizonyos teológiai irányok, iskolák, egyháztörténeti helyzeteinket értékelő egyházi és világi műfteltáró művek, teológiai témák révén – nem mondható ismeretlennek. E dolgozat célja éppen ezért az is, hogy ezeket az ismereteket a műfaji kereteinken belüli lehető legrészletesebb és legtöbb forrásra alapozott módon kiegészítsük, rendszerezzük, értékeljük és rendszeres teológiai (főként dogmatikai, etikai, teológia- és egyháztörténeti) kontextusba állítsuk, miközben levonjuk a megfelelő gyakorlati konzekvenciákat és inkonzekvenciákat is.

A negyedik fejezetben Török teológiai gondolkodásának lényegi jellemzőiről szólunk, ugyanakkor ezek a vonások összefüggésben állnak a hatodik fejezetben kifejtett kegyességi sajátosságaival is. Ennek az az oka, hogy – amint korábban jeleztük – Török esetében a teológia művelése erős gyakorlati vonatkozást hordoz, így ez az igehirdetői elveiben összpontosul.

4. Az ötödik fejezet során elemezzük Török Istvánnak az etikáról, mint teológiai diszciplínáról szóló nézeteit, elveit is. Egyebek között az őt mindvégig erősen foglalkoztató két nagy etikai témáról alkotott gondolatait is ismertetjük, ezek pedig a keresztyén házasság és az államtan bibliai kidolgozottsága felé kalauzolnak bennünket.

5. A hatodik fejezetben foglaljuk össze Török teológiai munkásságának célját, az igehirdetésről szóló szemléletét, tanításait. A témaelrendezés szempontjából ezt tudatosan kötöttük össze a kegyességének tárgyalásával, mert számára a prédikáció nem elvont beszéd, hanem a Szentlélek által megértetett igének a gyülekezetszerű tolmácsolása, azaz hitünkéből fakadó bizonysgtétel.

6. Mivel Török a teológiai munka helyét az egyházban látta, az igehirdető egyház Istenről szóló beszédének ellenőrzését is feladatának tartotta. Ezért a hetedik fejezet arra összpontosít, hogy miben állt Török ekkleziológiai felfogása.

7. A nyolcadik fejezetben mutatjuk be Török konkrét helytállását a viharos történelmi viszonyok között. Elsősorban a nemzeti szocializmus és a kommunizmus tévtanai elleni harcairól, valamint ezeknek a személyes megéléséről szólunk.

8. Az utolsó fejezet tartalmazza a Törökre oly jellemző nevelői, tanítói habitus jellemzését, valamint azt is, hogy megélve a kommunizmus letűnte utáni időket, milyen letisztult igei tanácsokkal bátorította a megváltozott viszonyok között szolgálatra küldett egyházunkat. Nem meglepő, hogy a fiatal Török útmutatásai nagyban egyeznek az időskori meglátásaival. Ebben is látszani fog, hogy gondolkodása mennyire következetes: az idők változnak, benne a hívő ember új és új kihívások elé áll, de számára Jézus Krisztus és az Ő igazsága mindig ugyanaz marad.

II. A kutatás módszerei

Ez az értekezés elsősorban Török teológiai munkásságát, értékrendjét mutatja be, ennek megfelelően az életrajzi adatokat, motívumokat ott szőjük csupán bele, ahol azok az elsődleges célt, azaz a rendszeres teológiai szemléletének, és ebből fakadó értékeléseinek, összefüggéslátásainak a bemutatását támogatják, illetve, ha azok megítélésünk szerint teológiatörténeti szempontból jelentősebb horderejű tényeket árnyalnak.

1. Mint minden teológiai életmű, Török Istváné is történelmi beágyazottságban valósult meg, azaz a hazánkban lezajlott történelmi események sodrában. Az a körülmény viszont, hogy e dolgozat elsődlegesen nem egyháztörténeti mű, hanem Török gondolkodását, eredményeit bemutató, értelmező munka, ezért abban a történelmi szempont csupán oly mértékben fog szerepet játszani, amennyire az a gondolatai, tanításai háttérének megláttatását szolgálja.

2. E disszertáció bizonyos részeiben emiatt az egyháztörténeti síknál jelentősebb szerepet szán a teológiatörténeti beágyazottság feltárásának, de itt is főleg a Török által képviselt irányzattal összefüggést mutató vonatkozásokra koncentrálok.

3. Tudatában vagyunk annak, hogy egy tudományos dolgozat megköveteli az objektivitást. Ezzel nem látjuk ellentétesnek azt, ha e dolgozatban hangsúlyt helyezünk arra is, hogy Török gondolatainak, teológiai reflexióinak a lelki háttérét is láttassuk. Ez azért lényeges, mert Török esetében minden teológiai megnyilatkozás mögött bizonyíthatóan az Istennel való személyes kapcsolata (élő hite) állt. Ez az ő esetében (sok pályatársához hasonlóan) egy olyan intenció, amit ha mellőzünk gondolatainak az értékelésénél, vagy azt háttérbe szorítjuk, akkor félreértjük állásfoglalásait és tetteit, így valótlan képet festünk róla. Tehát, ahol e disszertációban a téma megkívánja – és megismerhető – Török spiritualitásának a faktikusan alátámasztható motívumait is szerepeltetni fogjuk.

III. Összefoglalás

A dolgozat egy hosszabb bevezetéssel kezdődött, amelyre azért volt szükség, hogy felfedjük a hazánkban is megjelenő barthi teológia fogadtatásának körülményeit. Ennek során bemutattuk, hogy az ortodoxiában megmutatkozó kálvinizmusunkból fakadó igetanunk korábbi alkata milyen előkészítő hatással bírt ennek az irányzatnak a befogadására.

Miközben a fiatal Török teológiai pályán való elindulását összefoglaltuk, szemléltettük azt is, hogy a majdani professzor milyen belső útkeresések közepette érkezett meg ahhoz az irányzathoz, amely a teológiai gondolkodásához struktúrát biztosított. Ebben a felismerésben a legdominánsabb barthi hatásként a kijelentés központú látásmódban való megerősödése emelhető ki, amely a nála korábban is teocentrikus jellegű lelki-teológiai habitus megacélozását eredményezte. A fiatal Török István a saját nemzedékének igazi főtémáját a Kijelentés és a Biblia viszonyának kutatásában, megértésére való törekvésben ismerte fel. Ebből az izgalmas kérdésből eredeztette a teológiai élet legfőbb problémáit is.

Török teológiai gondolkodásának alappilléreinel azéért időztünk, hogy ezek a teológiaművelésébe ágyazódott egymással szorosan összetartozó vonások egyenként, külön-külön is kiemelését kapjanak. A professzor ígéhez való reformátori értelemben vett kötöttsége kiábrázolódik a kritikai szemléletében, de a mérték számára a hitvallási iratainkban is fellelhető, méghozzá úgy, mint amelyek szintén állandó hivatkozási alapot jelentenek számára. Az alapvetően kálvini szellemben megmutatkozó habitusról a Török tanítvány, Barcza József kutatóprofesszor sommás felismeréséhez kell csatlakoznunk, mellyel tanárát a halálakor méltatta: „...meggyőződésem szerint a rendszeres teológus dr. Török István professzor urat a legitim egyháztörténelem leginkább ébresztő, építő és aktuális egyházkritikáiért fogja számon tartani.”¹ Munkásságát átfogóan szemlélve igazolódik, hogy az egész teológiai életműve a jeremiási elhívási igéjére² adott eleven válasz.

Etikai alapgondolatainál világosan kirajzolódik a gyakorlati keresztyénsége. Az életünk egyes kérdéseiben megfigyelhető állásfoglalásai harmonikus összefüggést mutatnak a tanbeli álláspontjaival. A kegyelemközpontú gondolkodásából fakadóan üdvözölhetjük esetében azt a könyörületes lelkületű, törvényeskedéstől óvakodó, ugyanakkor a bűn pusztítását és ellenséges mivoltát el nem bagatellizáló látásmódját, amely olyan érzékeny etikai területeken – mint például a „keresztyén házasság” – is jól lemérhető. A genuin reformátori felismeréseken alapuló értékrendje ebben a témarendszerben elsősorban a szabadításért érzett hála, mint legalapvetőbb motiváció tövéből fakad. Etikai felfogására is igaz tehát a krisztocentrikusság.

Kritikai megnyilvánulásai rendkívül precíz megértési folyamat eredményei, annak mozgatórugója pedig az Urának és egyházának a szeretete. Török teológiai gondolkodásmódját ezért elemeztük részletesebben, és ezért foglalkoztunk a kegyességével is,

¹ Barcza József: Török István emlékezete – Török István egyháztörténeti szerepe. In: Református Tiszántúl, IV/2. 4.

² Jeremiás 23,28: „Az álomlátó beszéljen álmot; a kinél pedig az én igém van, beszélje az én ígémet igazán. Mi köze van a polyvának a búzával?”

mert e kettő az ő esetében szervesen összetartozik. Miközben a teológiaművelés szolgálatát végzi, szájában az elméletet rendkívül gyakorlativá lesz, azaz nincs számottevő különbség a tudományos és az igehirdetői megnyilatkozásainak stílusában, előadásmódjában.

Török teológiai felismeréseihez való hűségét a történelmi korok is próbára tették, számos alkalommal tapasztalta meg a „status confessionis” szép küldetését. Akár a nemzeti szocializmus hazánkat nyomorgató hatásairól, akár a számára időben hosszabb töredelmet jelentő kommunizmus korszakaira gondolunk, mindegyikre úgy tekintett, mint kihívást rejtő, felülről rendelt életerekre, ahol a keresztyén embernek Krisztusról híven kell bizonytságot tennie.

Török számára a professzorság hivatása volt az a rendeltetés, amelyen keresztül a felismert igazságokat közölnie kellett. Bármilyen helyzetben szólalt meg, e tisztséghez való alázatos ragaszkodását kiérezhetjük belőle. Tekintély szempontjából soha nem rejtőzött e pozíció mögé, hanem inkább fordítva, a megnyilatkozásai adták a tiszteletet a professzori, tanítói tisztségének. Kritikai teológiai elveihez tartozott, hogy a tanítás-tanulás minden egyházi rétegre és generációjára vonatkozó kötelezettség súlyából nem volt hajlandó feladni, még akkor sem, amikor az üldözések korának legsötétebb szakaszaival találta szembe magát. A kommunista rendszer összeomlása után e belső igény miatt tudott hasznos és értékes útvalókat adni a szabadságot újra megtanulni, annak szolgálati lehetőségeit és feladatait felismerni próbáló egyháznak.

IV. A disszertáció tézisei

- 1.** Magyarországon a XIX. századi liberális-ortodox vita révén megfogalmazott ortodox tanítások és felismerések a kb. 50 évvel később megjelenő dialektika teológiai irányzat meghonosodásával közvetett módon erős összefüggést mutatnak. Az ortodoxok által megfogalmazott alapelvek a különböző belmissziói, kálvinista irányzatokon keresztül a barthi teológia recepciójában, így az igeteológiai irányzat előkészítésében megkerülhetetlen szerepet játszottak.
- 2.** Török István számára Barth gondolkodásából elsősorban az igetana jelentette azt a legfontosabb teológiai impulzust, amely az igeteológiai gondolkodása és értékrendje világában megszilárdította. Ez az igetan biztosított struktúrát a maga rendszeres teológiai kidolgozottságában a teológiai munkájához.
- 3.** Török István teológiája kritikai teológia. Az egyik legrelevánsabb megmutatkozása pedig az egyháztörténetünk kontextusában rajzolódik ki: a nemzeti szocializmus és a kommunizmus tapasztalatai teszik indokolttá életművében a konfesszionális és apologetikai jellegű megnyilvánulásokat.
- 4.** Török számára az igeteológia a gyakorlati téren mindenekelőtt az igehirdetés reformátori értelemben vett tisztaságának védelmét, hangsúlyozását jelentette. A teológiai munkájának legfőbb célja ebben a szolgálatban inkorporálódik.

V. Summary

This dissertation is started off a broader introduction that was needed, because of the declaration of the circumstances of Hungarian Barthian Theology. It was demonstrated that our doctrine of the Word of God is routed in our reading of Calvinism, as the orthodox theological camp of Debrecen thought it. This theological school lead up to the reception of Barth's theology.

While we were summing up the young Török's initiative endeavour finding the right theological direction, we also illustrated the process how he came latter to the theological structure of thinking as professor. In this recognition, the most dominant Barthian effect was the Revelation-centered vision, which has strengthened him in a theocentric spiritual-theological habitation. Török, as a young professor recognized the main theme of his own generation in the right relationship between the Revelation and the Bible. From this exciting question he derived the main problems of theological life.

We explained the most important elements of Török's theological thinking, and these coherent elements were one by one presented as well. The Scripture and our confessions are the measure for Török's critical approach – these serve as permanent references for him. We can share the opinion of the researcher professor József Barcza, who told (as Török's student): *“in my opinion Professor dr. István Török the systematic theologian is going to be known about his awakening, building and actual church critics for the legitimate church history.”* This shows us his habitat, that he always wanted to take off the truth, even if it meant hazardous consequences for him. His life was a living answer for his biblical calling vers to the ministry from Jeremiah's book.

In case of his basic (theological) ethical ideas appears his practical Christianity. His resolutions of life chime with his doctrinal statements. His grace-centered aspect of life caused in him a merciful, antilegalist mentality, while he was beware of the destruction of sin – it referred to so sensitive fields of Christian ethics as e.g. Christian marriage as well.

His recognitions go back to the Reformation's teachings that are motivated and based on the gratitude for salvation. His ethical approach is also characterized by Christocentricity. His critical statements are the consequences of a precious understanding process, which is motivated by the fidelity of his Lord and Hungarian Reformed Church. This was the reason of Török's theological thinking's- and piety's detailed analysis, they form for him a unity. His theological work is characterized by the integrity of theoretical and practical style, it is relevant even in his academic and pastoral ministry as well.

Török's theological principles were tested by historical proving as well, he had many chances to experience the fine occasions of “status confessionis”. Even the national socialism's- or the longer communism's, both of them meant for him fated above situations for witnessing. He never disused his position, inversely, his enouncements gave him a serious prestige.

The professorate meant the frame for Török to express the understood veraciousness. Independently from every situations, we can feel in his words this academic duty. It was a primal pedagogical principle of his critical theology that the constant necessity of teaching

and learning is a basic task for every church members in any generation, even if he lived under persecution as well. After the collapse of communism, by reason of this need from inside could he give usable and valuable advices for his unbound church among the new availabilities, orientating of ministries.

VI. Theses of dissertation

1. The Hungarian liberal-orthodox debate's teachings and approaches during the 19th century have a strong indirect relationship with the dialectic theology that appeared ca. 50 years later. The orthodox camp's basic ideas played an indispensable role through the inner mission's and Calvinist directions in the Barthian theology's reception, therefore in the development of the "theology of the Word of God".

2. The most relevant teaching of Barth's theology was the doctrine of God's Word for István Török, this theological impulse could confirm his thinking and values of the "theology of the Word of God". This systematic theologically elaborated Barthian doctrine granted him the structure for his own theological work.

3. István Török's theology is a critical theology. One of the most relevant manifestations of this characteristics was shown in church historical context: the experiences of national socialism and communism generate the confessional and apologetical attitudes in his life.

4. The "theology of the Word of God" meant for István Török first and foremost the emphasizing and apology of the Word's pure proclamation. His main aim of theology is incorporated in this ministry.

VII. A kutatási témával kapcsolatos közlemények

(MTMT azonosító: 10045621)

Török István és Rudolf Bultmann, In: Református Egyház, LIX/7-8, (2007/7-8), 167-172.

Török István exegetikai útkeresése, In: Theologiai Szemle, LI/3, (2008/3), 162-168.

Török István professzor pedagógiai felfogása és tevékenysége - különös tekintettel a lelkipásztorképzésre, In: Magyar Református Nevelés, IX/1-2, (2008/1-2), 19-24.

Török István állásfoglalásai egyházunk istentiszteleti rendjeiben, In: Lelkészegyesület LIV/2, (2008/2), 3-7.

Mit gondolt Török István Bartha Tibor püspök evangélikus díszdoktori székfoglaló beszédének egyháztani vonatkozásairól?, In: Lelkészegyesület, LVI/2, (2010/2), 6-9.

Egy figyelemreméltó teológiai etikai felfogás, In: Lelkipásztor, LXXXVI/6, (2011/6), 202-206.

Török István küzdelme kora ideológiájával, In: Gondolkodó és cselekvő hit. Tanulmányok a 100 éve született Török István professzor emlékére. Szerk.: Fekete Károly - Hanula Gergely, DRHE, Debrecen, 2004. 11-58.